

mgr lic. Rafał Borowy

Instytucja domniemanej śmierci współmałżonka w kanonicznym porządku prawnym

Streszczenie

Chrześcijanie niemal od początku rozwijania się Kościoła musieli mierzyć się z praktycznymi problemami, które wynikały z zasady jedności i nierozzerwalności małżeństwa w otoczeniu kulturowym, które zdawało się jej zaprzeczać na każdym kroku. Tak bowiem prawo żydowskie, jak i prawo ludów pogańskich dopuszczały rozwiązanie małżeństwa za życia jednego ze współmałżonków. Jednym z wyzwań, przed którym stawali wyznawcy Chrystusa było rozstrzygnięcie, czy po śmierci jednego ze współmałżonków można zawrzeć nowy związek, a następnie co zrobić, gdy nie ma pewności, czy jeden ze współmałżonków żyje. W ten sposób na przestrzeni blisko dwóch tysięcy lat rozwijała się instytucja domniemanej śmierci współmałżonka, która stanowiła podstawę dopuszczenia do kolejnego związku osoby domniemanie owdowiałej.

Celem niniejszej pracy jest przedstawienie instytucji stwierdzenia domniemanej śmierci współmałżonka w prawie kanonicznym w perspektywie jej rozwoju historycznego, zakotwiczonego, w dogmatycznych przymiotach chrześcijańskiego małżeństwa. Podstawową tezą niniejszej dysertacji jest przekonanie, że procesowa instytucja stwierdzenia domniemanej śmierci zaginionego współmałżonka jest konsekwencją materialnoprawnej instytucji przeszkody węzła małżeńskiego, która to z kolei jest osadzona w nierozzerwalności i jedności małżeństwa sakramentalnego. Tak przyjęte założenie badawcze prowadziło w konsekwencji do konieczności przeanalizowania czterech głównych obszarów: Skąd wywodzi się i jak przedstawiana jest w wypowiedziach magisterium doktrynalna zasada jedności i nierozzerwalności małżeństwa? Jakie niesie za sobą konsekwencje prawne? Jak organy władzy kościelnej odpowiadały na potrzebę rozwiązania konkretnych problemów wynikających z niepewności śmierci współmałżonka w różnych okresach historycznych? Jak w obowiązującym prawie kanonicznym Kościoła łacińskiego ustawodawca opisał to zagadnienie? Dodatkowo wskazać należy na bardzo specyficzny kontekst relacji pomiędzy przeszkodą węzła, zasadą *favor matrimonii*, a dopuszczeniem do nowego związku w sytuacji śmierci wyłącznie domniemanej.

Zagadnienie będące przedmiotem niniejszej rozprawy w polskiej literaturze kanonistycznej nie doczekało się kompleksowego opracowania we wskazanym powyżej kontekście. Z kolei monograficzne opracowania dotyczące tego tematu w literaturze światowej albo sięgają czasów przed Kodeksem prawa kanonicznego z 1983 roku, albo poruszają to zagadnienie w innym ujęciu. Stąd też zasadnym wydaje się podjęcie na nowo tego problemu badawczego. Nie można również nie zauważyć, że dotychczasowa literatura – choć bardzo wartościowa i pomimo swego wieku niekiedy nadal aktualna – nie była w stanie dostarczyć pełnego materiału badawczego. Koniecznym było odniesienie się przede wszystkim do źródeł archiwalnych dotychczas niedostępnych badaczom. Znacząca liczba tychże źródeł nie została dotychczas opublikowana. Aby właściwie przedstawić zagadnienie reformy norm prawnych, znajdujących się najpierw w Kodeksie prawa kanonicznego z 1917 roku, a następnie w Kodeksie prawa kanonicznego z 1983 roku oraz aplikacji wcześniejszych norm w praktyce urzędów centralnych Kościoła koniecznym było przeprowadzenie kwerendy archiwalnej w Apostolskim Archiwum Watykańskim, w Archiwum Dykasterii ds. Tekstów Prawnych i Archiwum Dykasterii ds. Nauki Wiary. Szczególnych materiałów dostarczyło badanie zbiorów w Komisji Kodyfikacyjnej (1904-1917), Papieskiej Komisji ds. Odnowy Kodeksu Prawa Kanonicznego (1965-1983), Najwyższej Świętej Kongregacji Świętego Oficjum (do 1908 roku), Świętej Kongregacji Dyscypliny Sakramentów (1908-1958) oraz Papieskiej Komisji ds. Interpretacji Kanonów Kodeksu Prawa Kanonicznego (1917-1960). Nie sposób także pominąć liczne opracowania fragmentaryczne, komentarze do kodeksów i literaturę teologiczną, konieczną przy badaniu aspektów doktrynalnych.

Powyższe względy spowodowały konieczność podziału niniejszej dysertacji na cztery rozdziały. Rozdział pierwszy poświęcony jest przedstawieniu biblijnych, patrystycznych i magisterialnych wypowiedzi na temat jedności i nierozzerwalności, jako istotnych przymiotów małżeństwa sakramentalnego. Konsekwencje prawne wynikające z tych zasad są przedmiotem drugiego rozdziału rozprawy traktującego przede wszystkim o przeszkodzie węzła małżeńskiego, która zabrania ważnego zawarcia małżeństwa, dopóki pierwszy współmałżonek żyje, albo zgodnie z prawem małżeństwo kanoniczne nie zostało rozwiązane. Szczególne miejsce w tym rozdziale znajduje analiza zagadnienia tzw. *favor matrimonii*, będącego wyrazem napięcia pomiędzy *ius connubii* a ochroną nierozzerwalności małżeństwa. W trzecim rozdziale odniesiono się do konsekwencji przeszkody węzła małżeńskiego, jakie wynikały z sytuacji niepewności co do jej ustania w wyniku śmierci jednego ze współmałżonków. Ze względu na fakt, iż nie można było zawrzeć w sposób legalny kolejnego małżeństwa, dopóki

nie przedstawi się pewnych dowodów lub dokumentów na śmierć pierwszego współmałżonka liczni wierni, mimo braku kontaktu od swojego męża lub żony od wielu lat, nie mogli zawrzeć nowych związków kanonicznych. W odpowiedzi na tę sytuację, ustawodawca kościelny decydował się na wprowadzanie norm, które pozwoliłyby na zawarcie nowych związków. Kanoniczna praktyka w sprawie stwierdzenia domniemanej śmierci współmałżonka została omówiona w tym rozdziale aż do okresu pod rządami Kodeksu prawa kanonicznego z 1917 roku. Ostatni rozdział podejmuje zagadnienie związane z aktualnym prawodawstwem regulującym kwestie proceduralne w sprawie kanonicznego procesu o stwierdzenie domniemanej śmierci zaginionego współmałżonka, szczególnie związane z wykładnią kan. 1707 Kodeksu prawa kanonicznego z 1983 roku. W pierwszej kolejności analizie został poddany proces redakcyjny tego kanonu, a następnie sposób procedowania. Finalnie zaś wskazano jakie skutki niesie ze sobą wydanie decyzji *in merito*.

Procesowa instytucja stwierdzenia domniemanej śmierci zaginionego współmałżonka jest konsekwencją materialnoprawnej instytucji przeszkody węzła małżeńskiego, która to z kolei jest osadzona w nierozzerwalności i jedności małżeństwa sakramentalnego. Tak postawiona teza znajduje swoje uzasadnienie w źródłach historycznych, ilustrujących rozwój norm określających najpierw procedurę dopuszczenia do zawarcia nowego związku małżeńskiego w Kościele przez wdowę/wdowca, a następnie przez osobę co do której nie ma pewności, że w istocie jest osobą owdowiałą.

Może się wydawać, że ponowne podejmowanie tego tematu w kanonistyce jest niepotrzebne. Dotychczasowe opracowania tego zagadnienia odnoszą się jednak głównie do stanu prawnego i możliwości faktycznych dowodzenia z czasów sprzed powszechnej rewolucji technologicznej. Z tego względu niezbędna jest aktualizacja dotychczasowego stanu wiedzy i odniesienie się do nowego spojrzenia, które uplasuje procedurę stwierdzenia domniemanej śmierci współmałżonka nie tylko w perspektywie prawa procesowego, względnie kanonicznego prawa procesowego w opozycji do świeckich porządków prawnych, lecz przede wszystkim przez pryzmat jej istotowego fundamentu, jakim jest konieczność troski o zachowanie zasady jedności i nierozzerwalności małżeństwa. Rozwijająca się cywilizacja, oprócz szerszych możliwości potęguje także wzrost wyzwań i problemów. Spojrzenie na perspektywę historyczną w optyce jedności i nierozzerwalności małżeństwa może pomóc wyprowadzić rozwiązania problemów, które poprzednie pokolenia znały co do istoty, lecz nieco do formy, właściwej czasom współczesnym.